

Anna Zatora

<https://orcid.org/0000-0003-4597-5568>

Uniwersytet Łódzki

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

Oddział Informacji Naukowej i Analiz Bibliometrycznych

e-mail: anna.zatora@lib.uni.lodz.pl

Czy biblioteki naukowej przeszkadza brak polityki otwartości?

Przypadek Uniwersytetu Łódzkiego

„Pierwszym krokiem w kierunku określenia zasad otwartego dostępu powinno być przyjęcie przez każdą jednostkę naukową i uczelnię własnej instytucjonalnej polityki otwartego dostępu” (MNiSW 2018) — to zdanie z komunikatu opublikowanego na stronie ministerstwa odpowiadającego w Polsce za szkolnictwo wyższe stało się dla wielu jednostek naukowych drogowskazem. Otwieranie nauki, choć było światowym trendem od lat, wzbudzało i wzbudza wiele wątpliwości, zarówno wśród samych (wy)twórców nauki, czyli badaczy, jak i wśród jej adresatów/odbiorców, w tym decydentów¹. Kiedy w 2018 roku ówczesne Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego — dziś Ministerstwo Edukacji i Nauki — opublikowało dokument *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*, władze polskich uczelni stanęły przed ważnym wyborem: pójść za ministerialnym zaleceniem czy zaczekać na rozwój wydarzeń i przygotować politykę otwartości zgodną ze swoim doświadczeniem i strategią? Argumentacja przywoływana w dokumencie MNiSW wydawała się o tyle przekonująca, że po pierwsze powtarzała rekomendacje takich instytucji, jak Komisja Europejska czy Europejska Rada ds. Badań Naukowych (ERC), po drugie zaś wskazywała na liczne korzyści płynące z udostępniania wyników badań naukowych. Dość miękkie sformułowanie zaleceń sprawiało ponadto, że władze jednostek naukowych mieli czas na podjęcie działań. A właściwie wciąż mają, bowiem w *Kierunkach rozwoju...* czytamy, że polityki otwartości powinny być „[...] zbieżne w szczególności z politykami otwartego

¹ Na temat otwartej nauki — zapisywanej na różnej sposoby i różnie rozumianej — powstało już bardzo wiele tekstów, zarówno naukowych, jak i popularyzatorskich czy edukacyjnych. Do niektórych z nich będę wracać w niniejszym artykule, ale żeby nie powtarzać tych samych ustaleń i nie definiować po raz kolejny podstawowych pojęć (*open access*, zielona droga, repozytorium, FAIR data, drapieżne czasopisma itd.), odsyłam do ujętych w bibliografii prac. Przyjmuję zapis „otwarta nauka” małymi literami, rozumiejąc pod tym pojęciem szereg zagadnień, powszechnie uznawanych za jego główne składniki, tzn. *open access* (w tym publikowanie otwarte), otwarte zasoby edukacyjne, otwarte dane badawcze oraz otwartą komunikację naukową.

dostępu, które zostaną przyjęte przez krajowe podmioty finansujące badania naukowe ze środków publicznych (NCN, NCBR, MNiSW)” (MNiSW 2018), a jak dotąd jedynie Narodowe Centrum Nauki taki dokument opracowało (2020)². Obecnie w polskiej nauce funkcjonują więc dwa modele postępowania: 1) przyjęcie przez uczelnię polityki otwartości zawierającej zalecenia zgodne z *Kierunkami rozwoju...*³; 2) niewprowadzanie instytucjonalnej polityki otwartości, najczęściej przy jednoczesnym podejmowaniu działań wynikających z rekomendacji Ministerstwa i Unii Europejskiej — na zasadzie miękkich zaleceń. Model drugi realizuje Uniwersytet Łódzki.

1. Otwarta nauka w Uniwersytecie Łódzkim — regulacje wewnętrzne

Najważniejszym dokumentem związanym z regulacjami dotyczącymi otwierania nauki w Uniwersytecie Łódzkim pozostaje *Komunikat Rektora Uniwersytetu Łódzkiego z dnia 28.04.2020 roku na temat wdrażania polityki otwartego dostępu na Uniwersytecie Łódzkim* (2020). Porusza on przede wszystkim kwestię zapewnienia otwartego dostępu do wyników badań naukowych poprzez umożliwienie pracownikom, doktorantom i studentom UŁ deponowania prac w repozytorium instytucjonalnym zgodnie z zaleceniami MEiN (wówczas MNiSW). Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego, działające od 2012 roku, oferuje pełen dostęp⁴ do publikacji naukowych i innych materiałów archiwizowanych na platformie, w tym do rozpraw doktorskich. W przywołanym komu-

² W 2022 roku ukazał się dokument o nazwie *Polityka Naukowa Państwa* (MEiN 2022), w którym jest mowa o „Open Science” i udostępnianiu wyników badań czy danych badawczych, jednak to tylko niewielka część obszernego dokumentu. Drugim dokumentem, o którym należy wspomnieć, choć również nie stanowi on polityki otwartości, jest *Ustawa z dnia 11 sierpnia 2021 r. o otwartych danych i ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego*. Ustawa ta weszła w życie 8 grudnia 2021 roku. Najważniejszą zmianą w stosunku do poprzedniej ustawy dotyczącej tych zagadnień (2016) jest uwzględnienie dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1024 z dnia 20 czerwca 2019 roku w sprawie otwartych danych i ponownego wykorzystywania informacji sektora publicznego. Ustawa wprowadza w zakres ponownego wykorzystania dwie nowe kategorie informacji sektora publicznego: dane o wysokiej wartości oraz dane dynamiczne. W zakres Ustawy weszły również dane badawcze — wprowadzono wytyczne związane z ich otwieraniem/udostępnianiem. Ważnym punktem dokumentu jest stworzenie stanowiska pełnomocnika ds. otwartości danych i zapowiedź *Programu otwierania danych* koordynowanego przez ministra właściwego ds. informatyzacji, a także zapowiedź szczegółowych regulacji/zaleceń, które znajdą się w *Polityce otwartego dostępu*. Polityka ta miała zostać opracowana przez ministra właściwego ds. szkolnictwa wyższego i nauki w drugiej połowie 2022 roku, jednak do tej chwili [lipiec 2023] wciąż nie została opublikowana.

³ Instytucjonalne polityki otwartości wprowadziły m.in.: Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Politechnika Krakowska czy Uniwersytet Śląski. Wiele jednostek ograniczyło się do zasygnalizowania, że swoje działania w kwestii otwartości opierają na zaleceniach Ministerstwa (np. Politechnika Warszawska, Politechnika Śląska, Uniwersytet Opolski). Inne, jak Uniwersytet Warszawski, zapowiadają wprowadzenie takiego dokumentu. Dane pochodzą z oficjalnych stron internetowych poszczególnych jednostek. Por. PON, b.r.: <http://pon.edu.pl/politykiotwartosci/polityki-otwartosci-w-polsce/>.

⁴ Nieograniczony dostęp do danego dokumentu warunkowany jest zgodą autora i/lub określoną licencją. Repozytorium UŁ oferuje autorom także możliwość ograniczenia dostępu, np. tylko w sieci UŁ, lub zamknięcia dostępu dla użytkowników nieuprawnionych — w takim przypadku użytkownik musi wystąpić z prośbą o dostęp za pomocą specjalnego formularza.

nikacie Rektor UŁ wystosował do społeczności akademickiej prośbę o zwrócenie uwagi na to, jakie umowy zawierają z wydawcami i na jakich licencjach publikują swoje prace (rekomendując licencje niewyłączne), a także o umieszczanie prac w repozytorium instytucjonalnym w sposób umożliwiający otwarty dostęp do nich. Autorzy wciąż mają jednak wybór ścieżki publikowania i licencji, sami decydują również o tym, czy dostęp do ich pracy, np. habilitacyjnej czy doktorskiej, będzie otwarty czy ograniczony. Uniwersytet Łódzki nie wprowadził dotąd twardych regulacji w tych kwestiach.

Również w 2020 roku powołany został Pełnomocnik Rektora Uniwersytetu Łódzkiego do spraw otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych. Funkcję tę od dnia 2 listopada 2020 roku do dnia 31 sierpnia 2024 roku sprawuje dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego Tomasz Piestrzyński. Mianowanie pełnomocnika odpowiedzialnego za kwestie związane w otwartą nauką stanowiło, podobnie jak w innych jednostkach, odpowiedź na apel ministerstwa. O ile nazewnictwo w uczelniach bywa różne⁵, to zadania pełnomocników są te same: przede wszystkim czuwanie nad takim zarządzaniem dorobkiem naukowym (a niekiedy i edukacyjnym) jednostki, by był możliwie otwarty, a jednocześnie bezpieczny (bezpieczeństwo danych badawczych, prawa autorskie, patenty, tzw. drapieżne praktyki publikacyjne), koordynowanie prac związanych z wprowadzaniem lub realizowaniem polityki otwartości, przygotowywanie aktów wewnętrznych i odpowiadanie na pytania związane z otwartą nauką, analizowanie działań pro-otwartościowych jednostki, funkcja doradcza wobec władz uczelni.

W przypadku, gdy funkcję pełnomocnika do spraw otwartej nauki i funkcję dyrektora biblioteki naukowej pełni ta sama osoba, biblioteka tym bardziej włącza się w budowanie polityki otwartości uczelni — czy to rozumianej jako dokument, czy jako nieformalna strategia. W kolejnej części artykułu skoncentruję się na przedstawieniu udziału Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego w tworzeniu takiej właśnie strategii oraz na zadaniach, które realizują jej pracownicy w ramach szeroko rozumianej otwartej nauki.

2. Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego — inicjatywy i zadania

Symptomatyczne okazało się zdanie, które w swoich wytycznych dotyczących wypełniania Planu Zarządzania Danymi w grantach finansowanych ze środków publicznych zamieściło Narodowe

⁵ W panelu dyskusyjnym *Otwarta nauka — standardy i dobre praktyki / Wdrażanie polityk otwartej nauki w uczelniach*, który z inicjatywy Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich odbył się 12 maja 2021 roku, wzięli udział — poza reprezentantem UŁ — pełnomocnicy: „ds. otwartego dostępu”, „ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych i wyników badań”, „ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych”, „ds. otwartej nauki”. Zob. KRASP 2021.

Centrum Nauki, mianowicie: „W wypełnieniu poniższej części formularza pomogą Państwu pracownicy biblioteki/odpowiedniego repozytorium/działu IT Państwa instytutu lub uniwersytetu” (NCN 2019). Ten jasny komunikat adresowany do naukowców sprawił, że biblioteka naukowa, przeważnie administrująca również repozytorium instytucjonalnym, z dnia na dzień musiała stać się centrum kompetencji, a jej pracownicy — ekspertami od takich zagadnień, jak otwarte repozytoria, formaty danych czy prawa autorskie i licencje Creative Commons. Dane badawcze to przy tym tylko jedno z wielu pól aktywności naukowo-badawczej uczelni związanych z otwartą nauką, na których biblioteki działają.

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego o wiele wcześniej podejmowała już inicjatywy związane z rozpowszechnianiem wiedzy na temat otwartości w nauce (choćby prowadzenie repozytorium instytucjonalnego czy seminarium organizowane w ramach Open Access Week od 2010 roku), a mimo to dostosowanie pracy jednostki do zmieniających się oczekiwań pracowników, władz uczelni czy, ogólnie mówiąc, całej społeczności akademickiej, wymagało restrukturyzacji, szkolenia kadry i nawiązania współpracy zarówno z innymi jednostkami Uniwersytetu Łódzkiego, jak i z instytucjami i partnerami zewnętrznymi, m.in. właśnie z Narodowym Centrum Nauki.

Przedstawiając w tej części artykułu rozwiązania i propozycje, z jakimi Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego wystąpiła do swojej społeczności akademickiej, rozpatruję je także z perspektywy pracowników uczelni, która nie zdecydowała się na przyjęcie formalnej polityki otwartości i do dziś realizuje model rekomendacji i dobrych praktyk.

2.1. Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego

Repozytorium instytucjonalne Uniwersytetu Łódzkiego⁶ administrowane jest przez pracowników Biblioteki UŁ i funkcjonuje od ponad dziesięciu lat⁷. Powstało w oparciu o otwarte oprogramowanie DSpace, a zbiory są indeksowane m.in. w takich bazach i agregatorach, jak: OpenAire, CORE (agregator publikacji w otwartym dostępie), DartEurope E-theses Portal (repozytorium rozpraw doktorskich), Agregator CEON, a także widoczne w Google Scholar i OpenDOAR.

Jak wspomniałam w sekcji poświęconej regulacjom wewnętrznym w UŁ, Rektor UŁ w komunikacie zarekomendował pracownikom i doktorantom zamieszczanie swoich publikacji i rozpraw doktorskich i habilitacyjnych w repozytorium instytucjonalnym, a Biblioteka UŁ prowadziła kampanię informacyjną⁸ i do dziś oferuje szkolenia w tym zakresie. Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego stale powiększa przy tym liczbę otwartych zasobów: w 2022 roku liczba publikacji w

⁶ Dostępne pod adresem: <https://repozytorium.uni.lodz.pl/>.

⁷ Nie będę opisywać prac nad wdrożeniem i początków funkcjonowania repozytorium jako formy komunikacji naukowej w Uniwersytecie Łódzkim — wyczerpująco opisała to już Lidia Mikołajuk (2014).

⁸ Na temat kilku pierwszych lat funkcjonowania Repozytorium UŁ w kontekście otwierania nauki — zob. Mikołajuk, Goszczyńska 2016.

RUŁ wyniosła 38991, co stanowi wzrost o ponad 2500 dokumentów w stosunku do roku poprzedniego. Odsetek prac zamkniętych czy danych z ograniczonym dostępem jest niewielki — składają się na niego niektóre rozprawy doktorskie (doktoraty archiwalne, niedeponowane przez autorów osobiście, a złożone w repozytorium w celu ochrony zbiorów bibliotecznych i dorobku naukowego uczelni) oraz pojedyncze zbiory danych i materiały z projektów badawczych, do których dostęp wymagał wprowadzenia embarga (dane osobowe, dane wrażliwe, prawa autorskie). Największy zasób stanowią natomiast kolekcje czasopism naukowych związanych z Uniwersytetem Łódzkim — to aż 27105 dokumentów (stan na 24.07.2023 r.).

Wskazanie przez NCN biblioteki/repozytorium jako miejsca, w którym można uzyskać pomoc w wypełnieniu formatki Planu Zarządzania Danymi, w konsekwencji doprowadziło także do rozbudowania drzewa zbiorów i kolekcji Repozytorium UŁ o przestrzeń na wyniki realizowanych przez pracowników UŁ projektów badawczych, w tym na dane badawcze. Administratorzy RUŁ umożliwili autorom zamieszczanie zbiorów danych (ang. *dataset*) o ograniczonej infrastrukturą wielkości — do 5 GB. W tej chwili w zasobach RUŁ znajduje się już ponad dwadzieścia takich zbiorów danych. Rozwiązanie to, niemające umocowania w żadnych formalnych zaleceniach władz uczelni, podyktowane było koniecznością zapewnienia wsparcia naukowcom i realizowane jest w oparciu o międzynarodowe dobre praktyki⁹ i z dbałością o zgodność z zasadami FAIR (zob. Wilkinson, Dumontier, Aalbersberg et al. 2016; por. FORCE11 2014).

2.2. Zarządzanie danymi badawczymi

Ważną rolą pracowników Biblioteki UŁ, o której należy wspomnieć w kontekście otwartych danych badawczych, stało się konsultowanie Planów Zarządzania Danymi (PZD), przede wszystkim w grantach Narodowego Centrum Nauki, ale także w ramach innych projektów, m.in. European Research Council. W 2022 roku trzyosobowy zespół skonsultował ponad sześćdziesiąt PZD.

Wiodącą rolę w konsultowaniu i redagowaniu wniosków grantowych w Uniwersytecie Łódzkim odgrywa Centrum Nauki, które kieruje wnioskodawców do pracowników Biblioteki UŁ na etapie wypełnienia formatki PZD. Dzięki prowadzonej za pośrednictwem wewnętrznych kanałów komunikacji kampanii informacyjnej wielu naukowców trafia do zespołu konsultującego PZD również bezpośrednio. Praca nad częścią wniosku poświęconą zarządzaniu danymi badawczymi polega najczęściej na indywidualnych spotkaniach, także online, oraz na redagowaniu wypełnionych pól, czy to bezpośrednio w systemie OSF, czy podczas pracy na plikach roboczych. Doradz-

⁹ Istotną rolę w samokształceniu administratorów Repozytorium UŁ odgrywa pierwsza krajowa Grupa Robocza Data Stewardship Competence Centers PL, w której regularnych spotkaniach zespół Biblioteki UŁ bierze udział od 2021 roku. Za organizację spotkań i koordynację działań w ramach DSCC PL odpowiada przede wszystkim Centrum Kompetencji Politechniki Gdańskiej. Zob. <https://pg.edu.pl/openscience/polska-grupa-robocza>.

two obejmuje nie tylko zalecenia dotyczące sposobu wypełnienia formatki, ale także pomoc w doborze odpowiedniego repozytorium dla typu danych. Pracownicy Biblioteki UŁ, we współpracy z Centrum Nauki, prowadzą ponadto szkolenia dotyczące otwartych danych badawczych, o czym piszę szerzej w części poświęconej dydaktyce.

Biorąc pod uwagę, że Uniwersytet Łódzki nie posiada w tej chwili wyspecjalizowanego repozytorium danych badawczych ani nie zatrudnia profesjonalnych data stewardów, biblioteka naukowa stanowi jedyne miejsce, gdzie pracownicy mogą skonsultować się w przedmiocie zarządzania danymi. O ile jednak w początkowej fazie konsultowania PZD, czyli w latach 2019–2021, zauważalny był chaos informacyjny, to dziś można dostrzec zmianę, przede wszystkim we współpracy Biblioteki UŁ z pracownikami administracji opiekującymi się wnioskami grantowymi na różnych etapach: zarówno Centrum Nauki, jak i pracownicy poszczególnych wydziałów coraz lepiej znają zagadnienie danych badawczych i kierują naukowców do właściwych osób, a także wskazują im przygotowane przez Bibliotekę UŁ materiały informacyjne (zob. Zatora 2021). Współpraca ta nie jest wynikiem zaleceń władz czy regulacji, lecz wynika ze względów praktycznych i zmienia się wraz ze zdobywanym przez pracowników doświadczeniem. Stanowi odpowiedź na zapotrzebowanie ze strony społeczności UŁ.

Warto dodać, że materiały na temat danych badawczych przygotowane przez zespół Biblioteki UŁ zostały wielokrotnie przywołane w publikacji *Obecność problematyki zarządzania danymi badawczymi na stronach web polskich bibliotek naukowych* (2022) — jako jedne z najbardziej wyczerpujących i obszernych, zob. m.in. wykres „Proporcje występowania terminów oraz definicji w analizowanych bibliotekach” (Nahotko 2022: 51).

2.3. Publikowanie w modelach otwartych

Publikowanie w modelach otwartych to kolejne złożone zagadnienie należące do obszaru otwartej nauki. Kilka ostatnich lat pokazało, że naukowcy publikujący wyniki swoich badań w czasopiśmie i wydawnictwach naukowych oczekują od pracowników administracji, w tym bardzo często od bibliotekarzy, wsparcia na co najmniej czterech głównych, powiązanych ze sobą polach: 1) ocena czasopism i wydawców pod kątem jakości, wskaźników bibliometrycznych i potencjalnych nierzetelnych praktyk wydawniczych, 2) prawa autorskie i otwarte licencje, 3) finansowanie publikacji w modelach *open access*, 4) widoczność i promocja dorobku publikacyjnego.

Niewprowadzenie przez Uniwersytet Łódzki polityki otwartości sprawia, że kwestie związane z publikowaniem otwartym — głównie wątpliwości i problemy pracowników naukowych — pozostają w gestii przede wszystkich dwóch jednostek uczelnianych: Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego i Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. W następnych akapitach skupiam się na zadaniach realizowanych przez zespół Biblioteki, pomijając znaczący wkład Wydawnictwa z uwagi na ograniczenie objętości artykułu.

Uniwersytet Łódzki nie wprowadził regulacji dotyczących publikowania w modelach otwartych, lecz związanych z nim zagadnień dotyczą dwa komunikaty Rektora: wspomniany już *Komunikat Rektora Uniwersytetu Łódzkiego...* (2020) oraz *Komunikat Rektora Uniwersytetu Łódzkiego z dnia 24.04.2023 r. w sprawie: zagrożeń płynących z publikacji w tzw. czasopismach i wydawnictwach drapieżnych* (2023). Zarówno pierwszy, jak i drugi dokument odsyłają do Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego jako do miejsca, w którym można uzyskać wsparcie informacyjne. W 2022 roku Oddział Informacji Naukowej i Analiz Bibliometrycznych rozszerzył zakres przygotowywanych przez pracowników analiz bibliometrycznych o analizy czasopism naukowych pod kątem potencjalnego stosowania przez wydawcę nierzetelnych praktyk wydawniczych/publikacyjnych. Bezradność nauki i naukowców wobec tzw. drapieżnych praktyk wydawniczych (zob. Grudniewicz, Moher, Cobey 2019) sprawia, że instytucje i sami badacze poszukują sposobów, by bronić się przed firmami wyłudzającymi dane, wykorzystującymi dorobek naukowy czy manipulującymi procesem recenzji i publikacji prac. W przypadku Biblioteki UŁ usługa adresowana do pracowników i doktorantów Uczelni obejmuje zebranie i przedstawienie podstawowych informacji na temat praktyk publikacyjnych i statystyk prezentowanych przez dane czasopismo. Informacje te mogą pomóc w zorientowaniu się w polityce wydawcy (format *open access*, opłaty, dostęp do treści), widoczności czasopisma (indeksacja w bazach danych, wskaźniki bibliometryczne, udostępnianie plików, identyfikatory danych), przejrzystości strony internetowej czasopisma i jego polityki publikacyjnej (statystyki dotyczące czasu oczekiwania na recenzję i liczby artykułów/numerów, informacje o zespole redakcyjnym i recenzentach). Komunikat Rektora UŁ z 2023 roku ukazał się już po podjęciu przez Bibliotekę UŁ działań związanych z informowaniem i wspieraniem pracowników i doktorantów w kwestii tzw. drapieżnych czasopism i wydawców — regulacja (rekomendacja) pojawiła się zatem później niż inicjatywa oddolna.

Wprowadzenie przez NCN polityki otwartości (2020) i wskazanie trzech ścieżek publikacyjnych pozwalających rozliczyć otrzymany grant wywołało wiele wątpliwości związanych ze stosowaniem otwartych licencji. Do nowej rzeczywistości musieli dostosować się zarówno polscy redaktorzy i wydawcy, w tym uniwersyteccy, jak i sami autorzy prac naukowych. Modele *open access* (wciąż ewoluujące i mutujące), polityki wydawnicze i często nieprzystające do siebie oczekiwania pracodawcy i fundatora zewnętrznego stanowią gąszcz, w którym niełatwo się poruszać. Uniwersytet Łódzki stworzył dla swoich pracowników środowisko cyfrowe zawierające również *Bazę Wiedzy Pracownika* — to w niej przede wszystkim zamieszczane są materiały mające pomóc w szybkim i łatwym odnalezieniu informacji na dany temat. Wśród przewodników zamieszczanych tam przez Bibliotekę UŁ znajduje się również jeden, najbardziej obszerny, dotyczący publikowania otwartego (zob. Brzozowska, Piestrzyński, Zatora 2021).

Wydaje się, że złożoność modeli *open access* powinna być wystarczającym utrudnieniem dla autorów prac, jednak kwestią przysparzającą dodatkowych wątpliwości okazuje się finansowanie

publikacji. Podstawową opłatą związaną z publikowaniem w wielu modelach *open access* jest opłata za publikację — procedowanie artykułu w danym czasopiśmie — czyli APC (ang. *article processing charge*)¹⁰. Wysokość i zróżnicowanie opłat (od ich braku w modelach diamentowych, przez opłaty rzędu kilkuset złotych, po opłaty sięgające kilku, a nawet kilkunastu tysięcy euro), niedostateczne finansowanie ze środków publicznych, zmieniające się zasady finansowania ze strony samych jednostek i chaos informacyjny to problemy, z jakimi mierzą się badacze i, co za tym idzie, pracownicy bibliotek naukowych mający stanowić dla nich merytoryczne wsparcie. Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego nie tylko odpowiada więc za zawieranie umów z wydawcami i dostawcami baz danych czy właścicielami platform publikacyjnych, ale prowadzi też sprawy związane z udziałem uczelni w tzw. programach *read & publish*. Lista komunikatów¹¹ na stronie Wirtualnej Biblioteki Nauki, czyli w polskiej oficjalnej bazie dotyczącej umów konsorcyjnych zawieranych przez instytucje naukowe z wydawcami i ministerstwem, jest wymowna: zmienne kwoty dofinansowania, zmienne listy czasopism objętych programami, zmienne terminy podpisywania umów. W tak niesprzyjających warunkach konieczne okazuje się wsparcie bibliotekarzy, stale monitorujących rynek wydawniczy i sprawujących opiekę nad umowami ze strony uczelni.

Czwarty, ważny aspekt, o którym warto wspomnieć w kontekście publikowania otwartego, to widoczność dorobku naukowego. Związanym z tym pośrednio dokumentem jest w Uniwersytecie Łódzkim Zarządzenie nr 36 Rektora Uniwersytetu Łódzkiego z dnia 15.12.2021 r. w sprawie: *obowiązku uzyskania identyfikatora ORCID i stosowania go w systemach gromadzenia informacji o dorobku naukowym przez osoby prowadzące działalność naukową w Uniwersytecie Łódzkim* (2021). Znalazł się w nim zapis: „Profil utworzony na platformie ORCID powinien być publicznie dostępny”, a także — po raz kolejny — jako organ wspierający naukowców w wypełnianiu obowiązku płynącego z zarządzenia wskazano Bibliotekę UŁ. Promocja dorobku naukowego wiąże się z prowadzeniem i uzupełnianiem profili naukowca, których jest coraz więcej¹², nie tylko w

¹⁰ Świadomie koncentruję się na czasopismach, ponieważ na polskim rynku wydawniczym publikowanie innych niż artykuły rodzajów prac naukowych w modelach *open access* nie jest tak dobrze rozpoznane. Jest to oczywiście materiał na odrębną rozprawę, stanowi tylko tło dla moich rozważań. Na temat modeli biznesowych w kontekście otwartego publikowania zob. m.in. Speicher, Armando, Bargheer et al. 2018.

¹¹ Dostępna pod adresem: <https://wbn.icm.edu.pl/komunikaty/>. W komunikacie z 19 stycznia 2023 roku czytamy np.: „[...] Ponadto ICM będzie musiał rozwiązać dotychczasowe umowy na licencje Science, Nature i CUP, które były zawarte na okres 2022–2024, ale uwzględniały ewentualność, że dofinansowanie na 2023 r. nie zostanie przyznane. Instytucje zainteresowane dalszym dostępem do zasobów z licencji nie objętych dofinansowaniem w 2023 r. powinny uzgadniać warunki bezpośrednio z wydawcami lub agentami wydawców oraz samodzielnie zabezpieczyć środki i zawierać umowy”. Jak można zauważyć, kwestie finansowania są rozstrzygane na bieżąco, a niekiedy nawet z opóźnieniem, niemal niemożliwe jest planowanie publikowania w czasopismach objętych programami *read & publish* z wyprzedzeniem — do samego końca badacz nie może być pewien, czy wybrane czasopismo będzie objęte programem za rok czy dwa, a nawet czy program będzie wówczas działał.

¹² Trend związany z alternatywnymi wskaźnikami bibliometrycznymi (ang. *altmetrics*) zwiększył zainteresowanie profilami naukowców w portalach czy mediach społecznościowych (zob. Brzozowska, Piestrzyński, Zatora 2021). Coraz więcej mówi się w środowisku naukowym o odejściu od klasycznej, wypaczonej

takich portalach, jak ResearchGate czy Academia.edu, ale i połączonych bezpośrednio z dorobkiem indeksowanym w bazach, w tym Scopus czy Web of Science. W ten sposób buduje się kolejne pole, na którym działają pracownicy bibliotek naukowych.

2.4. Dydaktyka i promocja

W Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego w zakres obowiązków pracowników Oddziału Informacji Naukowej i Analiz Bibliometrycznych wchodzi szkolenia dla pracowników naukowych i zajęcia dla doktorantów. W przypadku Szkół Doktorskich do najistotniejszych tematów spośród tych dotyczących otwartej nauki należą kwestie związane z publikowaniem w modelach otwartych, w tym tzw. drapieżne czasopisma i wydawcy oraz licencje Creative Commons, a także — od drugiej strony — otwarte zasoby, czyli bazy danych, z których społeczność akademicka UŁ może korzystać, zarówno w ramach wykupionych przez uczelnię licencji, jak i w ramach otwartego dostępu.

We współpracy z Centrum Nauki organizowane są cyklicznie szkolenia dotyczące programów publikowania otwartego oraz otwartych danych badawczych w grantach Narodowego Centrum Nauki. Kolejne edycje konkursów przyciągają na szkolenia zwłaszcza tych badaczy, którzy potrzebują wsparcia w wyborze miejsca publikacji (objaśnienie ścieżek publikowania wyróżnionych przez NCN w polityce otwartości, wskazanie możliwości sfinansowania publikacji w formie *open access*, ustalenie odpowiedniej licencji), i tych, którzy po raz pierwszy zetknęli się z formatką Planu Zarządzania Danymi. Poza otwartymi dla pracowników i doktorantów okresowymi szkoleniami na te tematy Biblioteka UŁ oferuje indywidualne konsultacje dla badaczy — dotyczące konkretnych projektów badawczych, finansowania publikacji czy dostępu do zasobów cyfrowych.

W ramach współpracy zewnętrznej organizowane są ponadto spotkania, szkolenia i warsztaty. Do najstarszej z tego typu inicjatyw Biblioteki UŁ należy coroczne Seminarium Open Access Week, do niedawna adresowane tylko do społeczności akademickiej UŁ, ale w 2022 roku otwarte również dla uczestników z zewnątrz: uczniów szkół średnich, pracowników i studentów innych uczelni, instytucji zainteresowanych poruszaniem podczas spotkań tematami¹³. W tym roku odbyła się również druga edycja Seminarium „Badaj, promuj, bądź” organizowanego we współpracy z Centrum Komunikacji i PR UŁ, podczas którego poruszane są kwestie związane z otwartą nauką głównie w kontekście promocji dorobku naukowego¹⁴. Otwarta nauka jest ponadto przedmiotem

przez system ewaluacyjny, parametryzacji nauki, o czym m.in. pisze Emanuel Kulczycki w swojej najnowszej publikacji *The Evaluation Game. How Publication Metrics Shape Scholarly Communication* (2023).

¹³ Sprawozdanie z ostatniego seminarium ukazało się drukiem (zob. Zatora 2022), natomiast materiały ze wszystkich dotychczasowych edycji dostępne są w Repozytorium UŁ: <https://repozytorium.uni.lodz.pl/handle/11089/47605>.

¹⁴ Nagrania dostępne są w Repozytorium UŁ dla użytkowników korzystających z internetu w sieci UŁ.

rozważań podczas współtworzonych przez Bibliotekę UŁ wydarzeń, takich jak konferencje naukowe i warsztaty, m.in. we współpracy z Narodowym Centrum Nauki (zob. Galica 2023a; 2023b) czy innymi łódzkimi uczelniami i wydawcami (zob. ONPP 2023).

3. W stronę (centrum) kompetencji?

Udzielając odpowiedzi na postawione w tytule artykułu pytanie, warto podkreślić, że Uniwersytet Łódzki nie wyklucza wprowadzenia polityki otwartości. Przyjęty przez władze uczelni model miękkich zaleceń i korzystania z dobrych praktyk okazał się funkcjonalny. Z perspektywy Biblioteki UŁ nie bez znaczenia pozostaje oczywiście fakt pełnienia przez jej dyrektora funkcji Pełnomocnika Rektora ds. spraw otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych — w kontekście decyzyjności i angażowania bibliotekarzy w nowe zadania — jednak w przypadku współpracy poszczególnych jednostek, wewnętrznej i zewnętrznej, zarządzenie wprowadzające formalną politykę nie zmieniłoby wiele, mogłoby co najwyżej uporządkować kwestie zakresu obowiązków pracowników czy ułatwić komunikację z badaczami. Stanowiłoby też okazję i impuls do weryfikacji i aktualizacji istniejących już dokumentów, takich jak te dotyczące Repozytorium UŁ, oraz podstawę formalną do finansowego czy programowego wspierania rozwoju kompetencji bibliotekarzy i innych osób zaangażowanych w proces otwierania nauki. Dla samych badaczy mogłoby zaowocować ustaleniami dotyczącymi premiowania otwartych publikacji czy nagradzania za zaangażowanie w zwiększanie otwartości uczelni (choć nie musiałyby — analiza ogólnodostępnych polityk otwartości polskich uczelni wykazuje, że, przynajmniej dzisiaj, takie gratyfikacje nie są w nich ujęte, realizuje się je poprzez konkursy i środki dodatkowe, np. granty wewnętrzne¹⁵).

Nie sposób wyczerpująco przedstawić na przestrzeni tak krótkiego tekstu zadań wszystkich osób włączonych w proces otwierania nauki w Uniwersytecie Łódzkim. W samej Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego realizuje się wiele zadań związanych z otwartą nauką pośrednio, m.in. prace w Uczelnianym Systemie Informacji o Osiągnięciach ScienceON, wciąż rozwijanym, oraz organizacja konferencji i wydarzeń, takich jak coroczne Seminarium Open Access Week czy Seminarium „Otwieranie Nauki: Praktyka i Perspektywy”. Otwieranie nauki we wszystkich jej aspektach sprawiło, że praca w bibliotece naukowej stała się wyzwaniem. Oddział Informacji Naukowej i Analiz Bibliometrycznych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego *de facto* składa się z kilku zespołów, z których każdy realizuje nowe zadania związane z otwartą nauką — zarówno pracownicy odpowie-

¹⁵ Model finansowania publikacji *open access* ze środków uczelni przyjęło wiele ośrodków, które otrzymały zwiększoną subwencję w ramach konkursu „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza” (IDUB), m.in. Akademia Górniczo-Hutnicza im. S. Staszica w Krakowie czy Politechnika Gdańska, która stworzyła program „Oxygenium Supporting Open Access Publications”, zob. <https://pg.edu.pl/badawcza/programy/oxygenium-supporting-open-access-publications>.

działni za administrowanie repozytorium, analizy bibliometryczne, gromadzenie informacji o do-robku i dane badawcze, jak i zespół dydaktyczny czy zespół do spraw promocji muszą rozwijać swoje kompetencje, by sprostać oczekiwaniom nie jednego, lecz wielu ogniw łańcucha składają-cego się na polską i światową naukę. Jeśli by dodać do tego aspekt (g)rywalizacji, konkutowania ze sobą — o fundusze, zasoby ludzkie, infrastrukturę — o czym pisze Emanuel Kulczycki (2023: 59), oczekiwania rosną. Naukowcy mają tworzyć naukę coraz szybciej i lepiej, ale żeby mogli to robić, powinni stać za nimi zespoły kompetentnych osób. Zwrot w kierunku otwartej nauki, który przyspieszył w Polsce po podpisaniu Planu S, pokazał, jak ważne jest zaangażowanie jednostek pozornie niezaangażowanych bezpośrednio w badania naukowe: administracji, bibliotek, wydaw-nictw, zespołów IT... Przypadek Uniwersytetu Łódzkiego nie jest wyjątkowy — z tymi samymi problemami i zadaniami mierzą się i te uczelnie, które opracowały formalną politykę otwartości, i te, które do dziś jej nie mają — jednak stanowi dowód, że regulacje nie zastąpią oddolnych ini-cjatyw i że model wypracowania pewnych rozwiązań w oparciu o doświadczenie pracowników, często niskiego szczebla, może być funkcjonalny. Kiedy/jeśli władze Uniwersytetu Łódzkiego zde-cydują, że należy przygotować i wprowadzić politykę otwartości, istnieje duże prawdopodobień-stwo, iż nie będzie to tekst powtarzający zdania wyjęte z *Kierunków rozwoju otwartego dostępu...* czy innego ministerialnego dokumentu, lecz odpowiadający na rzeczywiste potrzeby społeczności akademickiej uczelni.

Bibliografia

- Bednarek-Michalska, B. (2017). Otwarta nauka w Polsce – rys historyczny. W: E. Kulczycki (Red.), *Komunikacja naukowa w humanistyce*. Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozo-fii UAM. <http://repozytorium.umk.pl/handle/item/4710>
- Brzozowska, A., Piestrzyński, T., Zatora, A. (2021). Publikowanie otwarte. Praktyczny przewod-nik dla badaczy. Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego. <http://hdl.han-dle.net/11089/47541>
- cOAlition S (2018). Plan S. Accelerating the transition to full and immediate Open Access to scientific publications. <https://www.coalition-s.org/addendum-to-the-coalition-s-gui-dance-on-the-implementation-of-plan-s/principles-and-implementation/>
- The Future of Research Communications and e-Scholarship [FORCE11] (2014). Guiding Princi-ples for Findable, Accessible, Interoperable and Re-usable Data Publishing version b1.0. <https://force11.org/info/guiding-principles-for-findable-accessible-interoperable-and-re-usable-data-publishing-version-b1-0/>

- Galica, N. (2023a). Narodowe Centrum Nauki. Polityka otwartego dostępu do publikacji.
<https://pp.uni.lodz.pl/index.php/intranet/scms/portal/page?portalId=37&pageId=607>
[intranet]
- Galica, N. (2023b). Otwarte dane badawcze w polityce i praktyce Narodowego Centrum Nauki.
<https://pp.uni.lodz.pl/index.php/intranet/scms/portal/page?portalId=37&pageId=607>
[intranet]
- Grudniewicz, A., Moher, D., Cobey, K. et al. (2019). Predatory journals: no definition, no defence.
Nature, 576. DOI: [10.1038/d41586-019-03759-y](https://doi.org/10.1038/d41586-019-03759-y)
- Kępski, P. (2017). Polityka otwartego dostępu w Polsce. Rekomendacje MNiSW.
<https://www.ifj.edu.pl/library/open-access/materials/Kepski.pdf>
- Koalicja Otwartej Edukacji [KOED] (2019). Polityki otwartości w Polsce. Oprac. I. Sójkowska, N. Gruenpeter. <https://otwartanauka.pl/blog/1205-polityki-otwartosci-w-polsce>
- Komunikat Rektora Uniwersytetu Łódzkiego z dnia 28.04.2020 r. w sprawie: wdrażania polityki otwartego dostępu na Uniwersytecie Łódzkim (2020). Uniwersytet Łódzki.
<https://pp.uni.lodz.pl/index.php/intranet/scms/portal/page?portalId=37&pageId=245>
[intranet]
- Komunikat Rektora Uniwersytetu Łódzkiego z dnia 24.04.2023 r. w sprawie: zagrożeń płynących z publikacji w tzw. czasopiśmie i wydawnictwach drapieżnych (2023). Uniwersytet Łódzki, Baza Aktów Wewnętrznych. <https://baw.uni.lodz.pl/d/55607/5/>
- KRASP (2021). Otwarta nauka — standardy i dobre praktyki | Wdrażanie polityk otwartej nauki w uczelniach [panel dyskusyjny]. https://www.youtube.com/watch?v=QY5rj_1XWck
- Kulczycki, E. (2023). The Evaluation Game. How Publication Metrics Shape Scholarly Communication. Cambridge University Press.
- Mikołajuk, L. (2014). Repozytorium instytucjonalne jako nowa forma komunikacji naukowej.
Podkarpackie Studia Biblioteczne, 3. <http://hdl.handle.net/11089/5071>
- Mikołajuk, L., Goszczyńska, A. (2016), Rola biblioteki akademickiej w procesie otwierania nauki na przykładzie funkcjonowania Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego. W: S. Skórka, M. Rogoż (Red.), *Bibliotekarz 2.0. Nowe technologie. Nowe wyzwania*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. <http://hdl.handle.net/11089/18094>
- Ministerstwo Edukacji i Nauki [MEiN] (2022). Polityka Naukowa Państwa.
<https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/polityka-naukowa-panstwa-przyjeta-przez-rade-ministrow>
- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego [MNiSW] (2018). Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce.
<https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/dokumenty-na-temat-otwartego-dostepu>

- Nahotko, M. (Red.) (2022). Obecność problematyki zarządzania danymi badawczymi na stronach web polskich bibliotek naukowych. Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska. <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/291146>
- Narodowe Centrum Nauki [NCN] (2019). Wytyczne dla wnioskodawców do uzupełnienia PLANU ZARZĄDZANIA DANYMI w projekcie badawczym. https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/regulaminy/wytyczne_zarzadzanie_danymi.pdf
- Narodowe Centrum Nauki [NCN] (2020). Polityka Narodowego Centrum Nauki dotycząca otwartego dostępu do publikacji. https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/zarzadzania-dyrektora/zarzadzenieDyr-38_2020.pdf#page=2
- Otwieranie Nauki: Praktyka i Perspektywy [ONPP] (2023). Edycja 7: Wartość Open Science, 10–11 października 2023, Łódź. Biblioteka Politechniki Łódzkiej. <https://onpp.p.lodz.pl/>
- Platforma Otwartej Nauki [PON]. Polityki otwartości. <http://pon.edu.pl/politykiotwartosci/polityki-otwartosci-w-polsce/>
- Ustawa z dnia 11 sierpnia 2021 r. o otwartych danych i ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego (2021). Dz.U. 2021 poz. 1641. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzuzdziennik-ustaw/otwarte-dane-i-ponowne-wykorzystywanie-informacji-sektora-publicznego-19144047>
- San Francisco Declaration on Research Assessment [DORA], <https://sfdora.org/read/>
- Seminarium Open Access Week (2010–2022). Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego, Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego. <https://repozytorium.uni.lodz.pl/handle/11089/47605>
- Sibiga, G. & Sybilski, D. (Red.). (2022). Ustawa o otwartych danych i ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego. Komentarz. Wydawnictwo C.H.Beck.
- SPARC Europe's strategic plan 2021–2024 (2021). <https://sparceurope.org/who-we-are/about-us/our-strategy/>
- Speicher, L., Armando, L., Bargheer, M. et al. (2018). OPERAS Open Access Business Models White Paper. July 30, 2018, Zenodo. DOI: [10.5281/zenodo.1323708](https://doi.org/10.5281/zenodo.1323708)
- Swan, A. (2012). Policy guidelines for the development and promotion of open access. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000215863>
- Szprot, J. (Red.). (2014). Otwarta nauka w Polsce 2014. Diagnoza. Wydawnictwa ICM. <http://pon.edu.pl/nasze-publicacje?pubid=13>
- Szprot, J. (2019). Instytucjonalne polityki otwartości. https://konferencje.buw.uw.edu.pl/el-sevier2019/pdf/ONPPIV2019/13112019/2_Instytucjonalne_polityki_otwartosci_Szprot.pdf

Wilkinson, M., Dumontier, M., Aalbersberg, I. et al. (2016). The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data*, 3, 160018. DOI: [10.1038/sdata.2016.18](https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18).

Zarządzenie nr 36 Rektora Uniwersytetu Łódzkiego z dnia 15.12.2021 r. w sprawie: obowiązku uzyskania identyfikatora ORCID i stosowania go w systemach gromadzenia informacji o dorobku naukowym przez osoby prowadzące działalność naukową w Uniwersytecie Łódzkim (2021). Uniwersytet Łódzki, Baza Aktów Wewnętrznych. <https://baw.uni.lodz.pl/d/53644/5/>

Zatora, A. (Red.) (2021). Dane badawcze. Przewodnik Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego. <http://hdl.handle.net/11089/47542>

Zatora, A. (2022). 13. Seminarium Open Access w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego 24–30 października 2022 r. *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, 65, 3(143). DOI: [10.26485/ZRL/2022/65.3/10](https://doi.org/10.26485/ZRL/2022/65.3/10)